

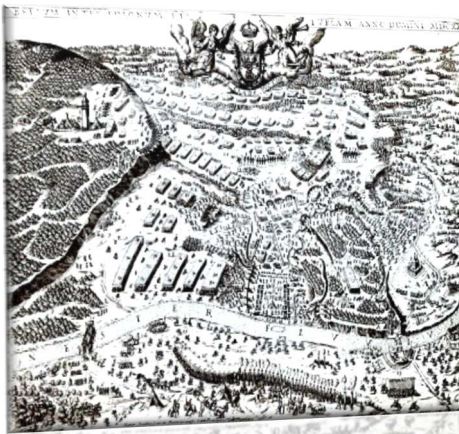
Інститут історії України
Національної академії
наук України

Кам'янець-Подільський
національний університет
імені Івана Огієнка

I Міжнародна наукова конференція

ВІЙНА І СОЦІУМ

у середньовічній та
ранньомодерній історії
Центрально-Східної Європи

ПРОГРАМА
ТА ТЕЗИ
ДОПОВІДЕЙ

*м. Кам'янець-Подільський
21-24 жовтня 2020 р.*

Київ-2020

УДК 94(4-191.2; 4-11)355.01+316.3 "04/14"-17"

I Міжнародна наукова конференція «Війна і Соціум у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи»: Програма та тези доповідей (21–24 жовтня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський) / Інститут історії України Національної академії наук України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2020. 128 с.

ISBN 978-966-02-9376-2

У виданні розглянуто широке коло питань пов'язаних із соціо-військовими аспектами середньовічної та ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи. Запропоновані матеріали доповідей містять інформацію про типи озброєння, військові кампанії та їх політичний вплив на держави й соціум, формування військ, організацію оборони населених пунктів, повсякденне життя в умовах війни, а також діяльність окремих діячів.

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту історії України НАН України
(протокол № 5 від 24 вересня 2020 р.)*

ISBN 978-966-02-9376-2

- © Інститут історії України Національної академії наук України, 2020
- © Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020
- © Автори, 2020

BELLATORES VS YULGUS: ФАКТОР НАСИЛЛЯ У СТОСУНКАХ ЛЮДЕЙ ВІЙНИ І НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОДНІПРОВ'Я ПІД ЧАС КОЗАЦЬКОГО ВИСТУПУ 1630 р.

*КОВАЛЕЦЬ ТАРАС
(Чернівці)*

Безпосередньою причиною збройного виступу Війська Запорозького проти Речі Посполитої 1630 р. було розташування у листопаді-грудні попереднього року на Київщині кількох тисяч жовнірів коронного війська, більшість котрих пройшли важку війну зі Швецією і вже довгий час не отримували платню. Розлючені жовніри, домагаючись від уряду та короля компенсації за свої послуги, взялися грабувати місцеве населення, чинячи «злочини й кривди незносні». Переважно католики вони також зневажали православні святині та духовенство. Ходили чутки про побиття і навіть убивства посполитих коронними жовнірами на релігійній підставі.

Розмах насилля з боку польських вояків набув також відтінку етнічних чисток, принаймні так це сприймали місцеві: у їх розумінні жовніри «приїхали з таким наміром, аби спершу козаків, а потім у всій Україні русь (тобто, українців. –К.Т.) вирізати аж до Москви». Страждали також міщани, селяни та нерестрові козаки. Місцеве православне духовенство перебувало у постійному страху, засипаючи запорожців листами із проханнями «боронити віру», розпускаючи також свіжі чутки, що це – тільки початок, а українців незабаром чекають ще важчі часи.

Наприкінці березня кількатисячне повстанське військо на чолі з Тарасом Федоровичем вийшло на Київщину і за короткий час взяло її під контроль. Як занотував Казимир Обухович у своєму щоденнику, «великий неспокій козаки в Україні чинили, шляхту зневажали, мордували і майже по ворожому діяли». Не сумніваємося, що постраждала не тільки місцева шляхта, а й костели та католицьке і греко-католицьке духовенство. Козацьке повстання розгорілося настільки швидко і бурхливо, що навіть

почало сприйматися шляхтою як «перевертання світу догори ногами».

Із наближенням основних сил коронного війська 16 квітня повстанці переправилися на лівий берег Дніпра, залишаючи на поталу ворогу своїх побратимів у правобережних містах. Чати коронного стражника Самуеля Лаща упродовж 16–20 квітня прочесали Ржищівку, Трахтемирів, Стайки, Трипілля, Ставище, Лисянку, убиваючи там козаків і беручи в полон їх дружин та дітей. Уже на початку кампанії було вирізано мешканців ряду населених пунктів. Зокрема, така доля спіткала містечко Гоголів Київського воєводства, куди увійшли, вірогідно, вояки хоругви ротмістра Флоріана Уленецького.

Застрягнувши з основними силами під добре укріпленим повстанцями Переяславом і спостерігаючи, як по всьому Подніпров'ї триває партизанська війна, гетьман польний коронний Станіслав Конєцпольський намагався опанувати ситуацію за допомогою численних чат кінноти, котрі діяли проти козаків. Це, однак, не давало потрібного ефекту. «Свавільні купи» із показаних селян та міщан із козацькими чатами або й самотужки успішно знищили підмогу коронного війська в Димері, Білгородці та інших містечках. Мали місце також напади підданих Києво-Печерського монастиря з наказу митрополита Петра Могили, на невеликі групи шляхетських добровольців. Зокрема, в середині травня на переправі через Дніпро ними була захоплена в полон компанія місцевої шляхти, що поверталася з-під Переяслава.

Дуже часто одні й ті ж населені пункти грабувалися і козаками, і коронним військом. Наприклад, у протестації шляхтича Івана Островецького згадувалося, що маєток його батька Семена Островецького дуже постраждав саме «через гвалтовні напади чат обидвох військ». Восени на сеймику Київського воєводства згадували про збитки, вчинені «жовніром і козаками» у містах Біла Церква і Ржищів.

По всьому Подніпров'ї і повстанці, і польські вояки здійснювали щодо місцевого населення насилля «традиційне» й органічне в умовах тогочасного характеру бойових дій – «вибирали», тобто реквізували провізію, а також вози й тяглову худобу до них,

виходячи із власних нагальних потреб та геть не зважаючи на права й бажання місцевого люду.

Насилля з боку повсталих козаків часто зачіпало не тільки вояків польського війська, шляхти і неправославного духовенства, а також українців, котрі, вірогідно, допомагали ворогам, або просто опинилися у невідповідному місці. Це яскраво проявилось, скажімо, під час локальних сутички у травні – на початку червня довкола православних монастирів біля Києва. Так, під час тільки однієї такої сутички у містечку Печерського монастиря запорожцями «підданих монастирських 10 забито», крім того козаки взялися вишукувати тих, хто переховувався – «одного русина Попеля знайшли у ченця, взяли і розстріляли, а іншого з церкви Св. Феодосія». 3 червня повстанці знищили під Києвом десятки човнів, якими мали спуститися до Переяслава із приготовленим запасом провізії місцеві купці. Чимало останніх теж було вбито, серед них і багато євреїв. Цікаво, що під час повстання не було зафіксовано єврейських погромів – уцілілі купці-євреї навіть найняли козаків, щоб вивезти для поховання тіла своїх одноплемінців.

З боку польських роз'їздів практикувався масштабний відкритий і координований командуванням терор: щоб залякати місцевий люду, «містечок козацьких малих і великих кілька до ноги його милість пан гетьман вирізати і випалити всіх мешканців наказав». Так, Лащ містечко Лисянку «висік». Коронні чати також «Димер, маєток князя Вишневецького, висікли».

В очах української людності це насилля чітко асоціювалося з етнічною чисткою, оскільки загони коронного війська під час переміщення «по дорозі людей невинних, де би тільки русин був, убивали». Такі факти підтверджуються також свідченнями респондентів московських воевод, наприклад, професійний шпигун путивлець Грігорій Гладкой розповідав, що Конецпольський «багато черкаських міст звоював, і дружин їх та дітей попавив, і життя їм відібрав». Крім того, наприкінці року, рапортуючи на сеймі, Конецпольський не приховував своїх кривавих вчинків, з особливою антипатією до повстанців стверджуючи: «я багато

крові їх без милосердя пролив, оскільки на те завзявся, щоб їх із доценту знищити».

Гнів жовнірів також часто падав на православні церкви та монастирі. Польські чати і загони німецької піхоти, подекуди діючи навіть у змові із запорожцями, пограбували «добра Печерського монастиря», також «Микільського монастиря та інших церков, що значна [...] людям релігії грецької шкода сталася».

Під час боїв під Переяславом у понеділок 20 травня була обстріляна з артилерії церква в місті, у якій перебували «ченці і попи». Як стверджували польські рапорти, «церкву з гармат розбито і багато їх там погинуло». Ми впевнені, що обстріл церкви був зовсім не випадковим – вибір цієї споруди, яка не була частиною укріплень міста, в якості мішені вказує на слабку релігійну толерантність польського війська і прагнення залякати мешканців Переяслава.

Як бачимо, населення українського Подніпров'я у 1630 р. виявилось заручником ситуації – під час козацького повстання, зважаючи на його характер, *vulgus* традиційно зазнавали насилля у вимірі соціальному, релігійному та етнічному від *bellatorum*, до того ж не тільки з боку польського війська, а часто і повстанського.

ЗМІСТ

Передмова	3
Програма	6
Атаманенко Віктор (Острог, Україна)	
«Луцькі війська другої половини XVI ст.»	11
Безпалько Владислав (Київ, Україна)	
«Одяг бояр на Волині другої половини XVI століття»	15
Безпалько Владислав, Кузьмінський Іван (Київ, Україна)	
«Музична капела генерала Єжи Марцина Любомирського у Любарі (1778–1781)»	17
Блануца Андрій (Київ, Україна)	
«Механізм звільнення від військової/земської служби у Великому князівстві Литовському у XVI ст. (на прикладі князя Федора Михайловича Чорторийського)»	21
Болтанюк Петро (Кам'янець-Подільський, Україна)	
«Міські укріплення міста Кам'янця-Подільського у XVII ст.»	23
Болтанюк Петро, Старенький Ігор (Кам'янець-Подільський, Україна)	
«До питання про загибель давньоруського городища на Кармалюковій горі»	29
Вальонене Оксана (Вільнюс, Литва)	
«Соціотопографія Вільнюса в контексте событий середини XVII – начала XVIII вв.»	33
Ващук Дмитро (Київ, Україна)	
«Земська служба у Великому князівстві Литовському: правове регулювання у достатутівий період»	35
Верхотурова Мар'яна (Львів, Україна)	
«Бронзова мортюра першої половини XVI століття з міста Белз у зібранні Львівського історичного музею»	39
Вирський Дмитро (Київ, Україна)	
«Шляхетська революція XVI ст.: військова проєкція успіху»	41
Газін Володимир (Кам'янець-Подільський, Україна)	
«Ранньомодерні «гібридні» технології:	

з практики московської агресії щодо України 50-х – 60-х рр. XVII ст.»	46
Гуцул Володимир (Ужгород, Україна) Звідки взялися 80 тисяч московитів: військова демографія і символічна комунікація у реляціях двору Сигізмунда Ягеллона про перемогу у битві під Оршею (1514)»	48
Джанов Олександр, Кузьмінський Іван (Київ, Україна) «Нічні стражники-музиканти торгових факторій генуезців у Кафі, Солдайї та Чембало»	49
Димидюк Дмитро (Львів, Україна) « <i>Crius hastata</i> : ідеологічне та символічне значення списа у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)»	54
Довнар Олександр (Минск, Беларусь) «Повседневная жизнь населения Беларуси в годы Северной войны»	56
Калуцький Сергій (Кам'янець-Подільський, Україна) «Городове козацтво – рицарський стан Гетьманщини: погляд В'ячеслава Липинського»	59
Кловас Миндаугас (Вильнюс, Литва) «Последствия войн середины XVII в. – начала XVIII в. для Вильнюса: анализ доходов города»	64
Ковалець Тарас (Чернівці, Україна) « <i>Bellatores vs Vulgus</i> : фактор насилля у стосунках людей війни і населення українського Подніпров'я під час козацького виступу 1630 р.»	66
Константинов Валентин, Михалаке Іон (Кишинев, Молдова) «Социум и война в Молдавском государстве во второй половине XVI–XVII веке»	70
Кулаковський Петро (Острого, Україна) «Звинигородське староство в часи козацької революції (1648–1676 рр.)»	74
Мейлюс Едмантас (Вильнюс, Литва) «Казаки в Вильнюсе во время "Потоп" 1655–1661 гг.»	79

Нагірний Віталій (Краків, Польща)	
«Воевода, намісник чи тисяцький? До питання про функції боярина Дмитра Єйковича»	81
Рієр Яніна (Могильов, Білорусь)	
«Правитель як військовий лідер Великого князівства Литовського в кінці XIII – на початку XIV ст.»	84
Сокирко Олексій (Київ, Україна)	
«Козацький гетьманат і мілітарна революція в ранньомодерній Європі середини XVII–XVIII ст.»	87
Станіславський В'ячеслав (Київ, Україна)	
«Кам'янецька артилерія після її вивезення турками в 1699 р.: два архівних свідчення»	92
Степанков Валерій (Кам'янець-Подільський, Україна)	
«Роль воєнного фактору 1648 – першої половини 1652 р. у формуванні нового соціуму в Українській державі»	96
Степанков Віталій (Кам'янець-Подільський, Україна)	
«Чому український воєнний тріумф 1648 р. обернувся політичною катастрофою? Постановка проблеми»	101
Федорук Андрій (Чернівці, Україна)	
«Бойове використання слонів турками під Хотином у 1621 р.»	106
Філінюк Анатолій (Кам'янець-Подільський, Україна)	
«Боротьба Російської імперії за Річ Посполиту і Україна у XVIII ст.»	109
Форманюк Тетяна (Київ, Україна)	
«Портрет Вацлава Жевуського з колекції Національного музею історії України»	112
Черкас Борис (Київ, Україна)	
«Великий кордон як чинник соціальних пертурбацій в середовищі військово-службового населення Київської землі пізнього середньовіччя»	115
Юга Олександр (Кам'янець-Подільський, Україна)	
«Вплив мілітарного чинника на позицію політичної еліти Речі Посполитої щодо української проблеми у 1648 р.»	119
Відомості про авторів	122

Наукове видання

I Міжнародна наукова конференція
**«Війна і Соціум у середньовічній та
ранньомодерній історії
Центрально-Східної Європи»**

Програма та тези доповідей

(21–24 жовтня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський)

Відповідальний редактор

Дмитро Ващук

Оригінал-макет

Світлана Блащук

Підписано до друку 15.10.2020 р. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 6,1. Обл.-вид. арк. 5,75.

Наклад 300 прим. Зам. 44. 2020 р.

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України

01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

Свідоцтво

про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.